

THEOLOGIA BIBLICA

Simon János*

Kolozsvár

A bibliai régészet fontosabb felfedezései 2019-ben

Évről évre beszámoltam a *Református Szemle* olvasói számára azokról a bibliai archeológiai felfedezésekről, amelyek a bibliakutatók és -olvasók számára jelentőséggel bírnak. A beszámolók folyamatossága megszakadt az ásatások és feltárások akadályoztatása miatt a Covid-járvány idején, majd azt követően is szünetelt. A 2019-es év ásatásainak és feltárásainak értékelése, ahogy ez máskor is, átnyúlt az azt követő naptári évbe, még pontosabban átnyúlt volna, de a járvány miatti kiesések következtében többéves folyamattá duzzadt. A feltárt tárgyi emlékek elemzése rendszerint hosszúra nyúló folyamat, de a járvány miatti kieséssel ez a folyamat lényegesen hosszabb lett. Jelen tanulmányban e korábbi fonalat szeretném újra felvenni. Amint azt látni fogjuk, a bibliai és ókori régészet a 2019-es esztendőben is számos jelentős lelettel gazdagította ismereteinket az ókori Közel-Kelet, Izrael és Egyiptom történelméről.

1. Hérodotosz tengerjáró hajótípusának felfedezése

A hajdani Thonisz-Hérakleion város (Ηράκλειον), egyiptomi nevén Thonisz (Θωνις), mai nevén Abu Qir egykori kikötőjéből egy különleges egyiptomi hajó került elő a Nílus iszaprétegei alól. A régészek által *Barisz*-ként azonosított hajó faépítményének szerkezeti megoldásai meglepő hasonlóságot mutattak a Hérodotosz által Kr. e. 450-ben részletesen leírt hajóval. Hérodotosz a *Történelem* (Ἱστορίαι) című művében 23 sornyi terjedelemben számolt be a hajóról, s bár évszázadokon át sokan kétségbe vonták hitelességét, a most feltárt hajó igazolta leírását. A hajó szerkezete, az oldaldeszkák összeillesztése és az evezőnyílások pon-

* Simon János (Kolozsvár, 1982) lelkipásztor teológiai tanulmányait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte, a Sárospataki Református Teológiai Akadémián börtönlelkészi oklevelet szerzett, majd a Theologische Universiteit van de Protestantse Kerk in Nederland kampeni fakultásán végzett mesteri tanulmányokat. 2006 és 2012 között segéd- és beosztott lelkészként szolgált. Jelenleg a Kolozsvár-Bulgáriatelepi Református Egyházközség lelkipásztora és a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet óraadó tanára. Kutatásaiban a büntetés-etika és a relacionális etika, az egyházjog és az ekkleziológia kérdéseit, a bibliai archeológia újdonságait, a pneumatológia és egyháztan, valamint az emberi megbocsátás és exoneráció kérdéskörét vizsgálja. E-mail cím: simonjani@gmail.com.

tosan megfeleltek a *Történelem* című műve 2. könyvének leírásával, amely szerint akácfból építették, és a deszkákat téglaszerűen illesztették egymáshoz.

A kiásott hajó 28 méter hosszú, és több mint kétharmada szinte teljesen konzerválódott. A hajótest illesztett bordázatai is megmaradtak nagyrészt a Nílus iszapjában. Hérodotosz korabeli beszámolóját azért gondolták a kutatók fikciónak, mert ilyen típusú faszerkezetekkel eddig egyetlen korabeli hajónál sem találkoztak. Könnyen elképzelhető, hogy éppen abban a műhelyben készült, amelyről Hérodotosz beszámolt, de az is lehetséges, hogy sajátos, félhold alakú típusának ez az egyetlen fennmaradt példánya. A 17-es hajólelet a Kr. e. 664–332 közötti késői egyiptomi korszakból származik. Franck Goddio és az Institut Européen d'Archéologie Sous-Marine (IEASM) csapata fedezte fel a Nílus-delta Abu Qir-öblében.

A hajót szerkezeti jellemzői teszik sajátossá. Hossza tehát mintegy 28 méter volt, szélessége 8 méter, merülése pedig 1,6 méter. Az építéshez akácfaat használtak, amelyet rövid, téglalap alakú deszkákra vágtak, és téglaszerűen illesztettek össze. Jellegzetes kormánymechanizmussal rendelkezett: az egyetlen tengelyes kormánylapát a hajótest gerincén haladt keresztül, amely egyedülálló megoldás volt az ókori hajóépítészetben. Valószínűleg többnyire a Níluson, a Vörös-tenger, illetve a Földközi-tenger part menti vizein történő áruszállításra használták, mivel lapos alja és sekély merülése alkalmassá tette mind a folyami, mind a tengeri navigációra.¹

A bibliai szövegekben több helyen is találkozunk a nílusi, egyiptomi és a tengeri kereskedelem említésével (pl. Ez 29–32; Ézs 19). Így a felfedezés nemcsak Hérodotosz leírását erősítette meg régészetileg, hanem visszaigazolta azokat a bibliai leírásokat is, amelyeket, akárcsak a Hérodotoszét is, némely kutatók fikciónak vagy anakronizmusnak gondoltak. Emellett a feltárt lelet új betekintést nyújt az ókori egyiptomi hajóépítészeti technikába is. A *Baris*z felfedezése hozzájárul az ókori tengeri kereskedelem és hajózási technikák jobb megértéséhez.

2. Jeruzsálem

Kr. e. 586-ban bekövetkezett ostromának nyomai

Az Israel Antiquities Authority (IAA – Izraeli Régészeti Hatóság) és a Tel Aviv-i Egyetem régészei 2019-ben nagyszabású feltárásokat végeztek Jeruzsálem legrégibb lakott része és legfontosabb régészeti lelőhelye, Dávid városa területén. A feltárások során egy több mint 2600 éves pusztulás tárgyi nyomait tárták fel. A régészeti leletek között egy nagyobb tűzvész és egy ostrom nyomait ásták ki, többek között égett gerendamaradványokat, elszenesedett gabonamagvakat, zú-

¹ Belov, Alexander: *Ship 17: A Baris from Thonis-Heracleion*. Ships and Boats of the Canopic Region in Egypt, 10. Oxford Centre for Maritime Archaeology, Oxford 2019.

zott kőépület-törmeléket, valamint babiloni típusú bronz nyílhegyeket (régészeti szakkifejezésük: bronzkori szkíta nyílhegy).²

Nagy mennyiségű edénytöredéket is találtak, olyan tárolóedények darabjait, amelyek elsősorban gabona és folyadék tárolására szolgáltak. Különösen figyelemre méltó, hogy több edényen pecsétnyomatokat is találtak, köztük hat szíromleveles rozettát ábrázoló pecsétet is, amely a Kr. e. 7. század végére és a déli királyság utolsó évtizedeire volt jellemző. A rozettás pecsét a korábban használt „a kiályné” (למלך) pecsét helyét vette át, és a királyi adminisztrációhoz kötődő tárgyak tulajdonjelzésére, valamint a készletek ellenőrzésének hitelesítésére használták. Az edények tartalmának vizsgálata némi meglepetéssel szolgált. A 2019-es ásatások során feltárt nyolc nagy méretű tárolóedény közül ötben mutattak ki vaníliára jellemző biomolekulákat. Dr. Yiftah Shalev, az Israel Antiquities Authority szakértője szerint ez egészen kivételes, mivel a vanília eredetileg Kelet-Afrikából, Dél-Ázsiából vagy Indiából származik, és eddigi ismereteink szerint csak a hellenisztikus-római korban terjedt el a mediterráneum térségében. Ennek jóval korábbi jelenléte Jeruzsálemben azt mutatja, hogy a város elitje egzotikus, messziről származó luxus-cikkekhez is hozzájutott.

A kutatók szerint a feltárt épületegyüttes adminisztratív központ lehetett, amely a városfalon kívül állt. A pecsétnyomatos edények azt mutatják, hogy a Júdai Királyság központosított közigazgatási rendszere szorosan ellenőrizte a gabona- és a folyadéktárolást, valamint ezek elosztását, amely a királyi adminisztráció utolsó évtizedében egyre komplexebbé lett.

Ezek a leletek többek között a 2Kir 25,8–21, a Jer 39, 1–10; 52,4–30, illetve a 2Krn 36,17–21 leírásaiból már eddig is ismert pusztítás tárgyi bizonyítékai. A feltárt réteg és a belőle kiemelt leletek radio-karbonos datálása, illetve a babiloni típusú nyílhegyek tipológiai elemzése Kr. e. 586-ra

Vanília nyomait tartalmazó boroskancsók
Cidkijjá király idejéből.

Forrás: Ortal Chalaf.

<https://www.haaretz.com/archaeology/2022-03-30/ty-article/judahite-elite-in-jerusalem-drunk-wine-flavored-with-vanilla/00000180-5bab-d718-afd9-dfbfa6ab0000>

² Shalev, Yiftah – Gellman, David – Bocher, Efrat – Freud, Liora Nomi Porat – Gadot, Yuval: The Fortifications along the Western Slope of the City of David: A New Perspective. In: Orit Peleg-Barkat, Zelinger, Yehiel – Uziel Joseph (Joe) – Gadot, Yuval (szerk.): *War and Peace: Fortifications, Conflicts and their Aftermath. New Studies on Jerusalem. Collected Papers. Volume XIII.* The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 2019, 51–72.

utalnak.³ A leletek új adatokat szolgáltatnak a babiloni ostromtaktikáról, fegyverhasználatról, és kiegészítik a térség hadtörténetét. A pusztulás tárgyi bizonyítékai magyarázatot adnak a bibliai szövegek apokaliptikus hangvételére.

3. A lákisi városkapu feltárása

A Sa'ar Ganor és Igor Kligler vezetésével zajló ásátások során 2019-ben tárták fel Lákis (Tel Lakis) Kr. e. 8. századi városkapuját és védműrendszerét. A kapu épületegyüttesében és közvetlen környezetében oltárköveket és bálványroncsokat ástak ki, amelyek közvetlen bizonyítékai a Szentírás által említett reformoknak. A Kr. e. 8. századból származó városkapu és a hozzá kapcsolódó védműrendszer előkerülése azért bír kiemelt jelentőséggel, mert Lákis a Júdai Királyság második legfontosabb városa volt Jeruzsálem után.⁴ A feltárt kapu-kapukomplexum hat helyiségből állt, amelyek között voltak közigazgatási és vallási funkciókat

A Júdai Királyság rozettapecsétje egy boroskancsó fogantyúján.

Forrás: Dafna Gazit.

<https://www.haaretz.com/archaeology/2022-03-30/ty-article/judahite-elite-in-jerusalem-drunk-wine-flavored-with-vanilla/00000180-5bab-d718-afd9-dfbfa6ab0000>

betöltő helyiségek is. A kapukomplexum a Kr. e. 8. századi városépítészeti mintát követi, amelyet az Asszír Birodalom elleni védekezéshez alakítottak ki. A feltárásnak az a különlegessége, hogy a keleti kamrában egy kapuszentélyhely maradványait is azonosították. A szentély két részből állt: egy nagyobb északi helyiségből és egy kisebb déli szobából, amely a belső szentélynek felelt meg.

A déli helyiség déli falában egy fülkét alakítottak ki, amely előtt kettős oltár állt. A szentély feltárásakor több tucat kerámia-tálat, méceszt és más kultikus edényeket is találtak. A régészeti rétegek arról tanúskodnak, hogy a szentélyt Kr. e. 701-ben gya-

³ Finkelstein, Israel – Silberman, Neil Asher: *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*. Free Press, New York 2001, 234–236. Boaretto, Elisabetta – Regev, Jonathan – Finkelstein, Israel – Shahack-Gross, Ruth – Weiner, Steve – Boaretto, Niva: Radiocarbon Dating of Destruction Layers: A New Tool for Understanding the Chronology of Ancient Near Eastern History. In: *Radiocarbon* 61 (2019/3), 859–878. Mazar, Eilat: *Discovering the Solomonic Wall in Jerusalem*. Shoham Academic Research and Publication, Jerusalem 2011.

⁴ Ganor, Sa'ar – Kreimerman, Igor: An Eighth-Century B. C. E. Gate Shrine at Tel Lachish, Israel. In: *Bulletin of the American Society of Overseas Research* 381 (2019), (211–236) 211–212.

lázták meg és zárták be Szanhérib asszír király ostroma előtt. Erre utal az oltár szarvainak szándékos letörése, valamint egy latrina beépítése a szentély legszentebb részébe. Az oltárköveken növényi és állati maradványokat, a felsőbb rétegekben pedig trágya- és csontmaradványokat találtak, és ezek azt sugallják, hogy ezen a helyen áldozatokat mutattak be, de később megszenteltetésre utaltak. Az oltár szarvának letörése is a megszenteltetésre utal.

A régészek Ezékiás király vallási reformjának bizonyítékeként értékelik a leletet, ugyanis a király megtiltotta a magaslatokon, a *bámákon* (במות) történő áldozatbemutatást, összezúzta a bálványokat, és központosította a kultuszt (2Kir 18,3–6; 2Krón 29–31).⁵ Ez a leletanyag kiemelkedő bizonyítéka annak, hogy a bibliai reformok nem csupán drámai leírások, hanem kézzelfogható régészeti nyomokat hagytak maguk után. A latrina elhelyezése az egykor kultikus funkciót betöltő helyen tudatos rituális gyalázásnak számított az ókori Közel-Keleten. Ezáltal szüntették meg a hely szentségét.⁶

A 2Kir 18,13–17; 19,8 és a Jer 34,7 megemlíti Lákis ostromát és stratégiai szerepét. A kapukomplexum feltárása régészeti keretbe helyezi Szanhérib asszír király Kr. e. 701-es hadjáratát is, amely során Lákis ostrom alá került.⁷

4. A jeruzsálemi templom zarándokútja

Szintén 2019-ben tárták fel a Jeruzsálem óvárosában húzódó Kr. e. 1. századi kőburkolatú út egy hosszabb szakaszát, amely a Siloám-medencét kötötte össze a Templom-heggyel. A lelet megerősíti Josephus Flavius városleírását.⁸

Dávid városának régészeti parkjában (City of David National Park) végzett ásatások során az IAA és a City of David Foundation (Dávid Városa Alapítvány) közös ásatása keretében a régészek egy nagy méretű, jó állapotban fennmaradt, kőburkolatú útszakaszt tártak fel, amely a Templom-hegy felé vezet. Az útvonal az ókori Jeruzsálem egyik fő közlekedési tengelye volt, amelyen a zarándokok a város déli részében fekvő Siloám-medencétől, ahol elvégezték a rituális fürdés szertartását, a templom felé indultak. A feltárt útszakasz több mint 350 méter hosszúságban maradt meg, mintegy 7,5 méter széles volt, és nagy, gondosan megmunkált mészkőtáblákkal burkolták. A mészkőlapok alá csatornarendszer épült,

⁵ Dever, William G.: *Did God Have a Wife? Archaeology and Folk Religion in Ancient Israel*. Eerdmans, Grand Rapids 2005, 165–170.

⁶ Ganor, Sa'ar – Kreimerman, Igor: *i. m.* 228–232.

⁷ Lákis ostromát a ninivei palota domborműve is megörökítette. Ussishkin, David: *The Conquest of Lachish by Sennacherib*. Tel Aviv University, Tel Aviv 1982.

⁸ Ld. Josephus Flavius: *De bello Judaico*, V. 4,1–5,2. Ld. Flavius Josephus: *A zsidó háború. Flavius Josephus Önéletrajza*. Görögből fordította Révai József. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest 1964, 346–352.

Az ásatások során feltárt út.

Fotó: Koby Harati.

Forrás: <https://religionnews.com/2019/07/03/excavation-of-siloam-pool-road-leads-to-claims-of-attempt-to-judaize-jerusalem/>

tulási rétege, amely perzselés-, omlás- és törmeléknnyomokkal igazolta a jeruzsálemi templom ostromát és pusztulását.

A Siloám-medence és az onnan kiinduló út nem csupán közlekedési útvonal volt, hanem zarándokút is. A Biblia említést tesz a medencéről (Ézs 8,6), az Újszövetség pedig a gyógyulás helyeként szól róla (Jn 9,7). A második templom idején Jeruzsálem lakossága és zarándokforgalma jelentősen megnőtt, különösen

Az ásatások során az út mellől előkerült érme.

Fotó: Koby Harati. Forrás:

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=6146721658687480&set=a.198969143462791>

a páska ünnepének idején. A *zsidó háború* című könyvében Josephus Flavius részletes leírást nyújt Jeruzsálemről és arról, hogy a zarándokok miként vonultak fel a Templom-hegyre. A feltárt útvonal pontosan megfelel annak, amelyet Josephus „a város legfontosabb útjának” nevezett. Ezen az úton a medencétől a déli városkapun át lehetett felmenni a templom udvarára.

Az útszakasz mentén feltárt leletek között jelentős mennyiségű olajmécses, bor- és víztároló edény, érmék, valamint személyes tárgyak kerültek elő. Ezek a leletek nem csupán a vallási zarándoklatok, hanem a hétköznapi városi élet rekonstrukcióját is lehetővé teszik. A Kr. u. 66–70-es háborús

amely a város tisztaságának megőrzése érdekében vezette el a csapadékvizet és a szennyvizet.⁹ A feltárások során a Kr. e. 30–20 közötti időszakból származó érmék és kerámiatöredékek kerültek elő, amelyek pontosan datálják az út építésének és használatának időszakát. A felszín és a kiásott út között fellelt régészeti rétegekben jelentős volt a Kr. u. 66–70-es zsidó–római háború pusztulási rétege, amely perzselés-, omlás- és törmeléknnyomokkal igazolta a jeruzsálemi templom ostromát és pusztulását.

⁹ Smietana, Bob: Excavation of Siloam Pool road leads to claims of attempt to “Judaize” Jerusalem. In: *Religion News Service* (July 3, 2019). <https://religionnews.com/2019/07/03/excavation-of-siloam-pool-road-leads-to-claims-of-attempt-to-judaize-jerusalem/> (2025. aug. 27.)

rétegben talált érmék, törött mécsesek és pergamenhüvelyek közvetlenül tanúsítják a város ostrom alatti állapotát. A régészek a feltárt útszakaszhoz tartozó városi infrastrukturális rendszereket, vízelvezető árkokat, kőcsatornákat és a zárándokút mentén kialakított pihenő- és kereskedelmi helyeket is azonosították.¹⁰

Az út nem csupán a városszerkezeti fejlődés és az ókori közlekedési infrastruktúra további kutatását teszi lehetővé, hanem a bibliai és egyéb történeti források régészeti hitelesítésének egyik példájává is lett. A feltárt útszakasz egyedülálló módon tanúsítja, hogy a Biblia és Josephus Flavius által leírt városszerkezet és ünnepi zárándoklatok valós képet nyújtanak a második templom koráról.

5. Thonisz-Hérakleion városrészlet

Thonisz-Hérakleion egykor jelentős ókori egyiptomi kikötőváros volt a Nílus deltájának torkolatánál, amely a későbbi Alexandria térségében feküdt. A Ptolemaiosz-kor előtt ez volt Egyiptomnak a mediterrán világgal folytatott kereskedelmének kapuja. Minden bizonnyal nagyrészt ezen keresztül zajlott a két zsidó királysággal a kereskedelem. A város felszínre került névadó sztléléje tisztázta, hogy Thonisz és Hérakleion ugyanaz a település. Ez volt a fő felfedezés, amely megoldotta az évtizedes kérdést.

Kr. e. 101 körül, valószínűleg egy súlyos áradás után Hérakleion központi szigete az árral együtt járó talajfolyósodás következtében nagyrészt elsüllyedt. Ezt később földrengések sora és az időnként jelentkező szökőár fokozta. Igaz ugyan, hogy lakosságának kis része ott maradt, és a város a római kor végéig lakott volt, de a 8. század végére Thonisz felszínen maradt részei is a tenger alá süllyedtek, és Hérakleion közel 1200 évig feküdt zavartalanul a tengerfenék üledéke alatt. A helyszín felfedezése és feltárása 1996-ban kezdődött Franck Goddio vezetésével.¹¹ A kutatók fejlett geofizikai technikát alkalmaztak a tengerfenék feltérképezésére. Az Institut Européen d'archéologie Sous-Marine (IEASM) 2019 júliusában egy tholoszt, vagyis kis görög templomot, ősi gránitoszlopokat, kincseket szállító hajókat, valamint II. Ptolemaiosz uralkodásából származó bronzérméket talált Thonisz-Hérakleionban. Ezeket a leleteket a Kr. e. 3–4. századra datálják. Ugyanaz a francia–egyiptomi misszió tárta fel Thonisz-Hérakleion egyik

¹⁰ Abadi, Omri – Szypuła, Bartłomiej – Marciak, Michał: The Jerusalem Pilgrimage Road in the Second Temple Period: An Anthropological and Archaeological Perspective. In: *Archaeological and Anthropological Sciences* 16 (2024/9), 1–24. DOI: 10.1007/s12520-024-02079-1 (2025. aug. 27.).

¹¹ Wilt, Elsbeth Margreet van der: Large lead containers from Thonis-Heracleion, Egypt: metal storage vessels? In: *Anatolica* XL (2014), 219–231.

piacterét is, ahonnan görög és egyiptomi kerámiák, pénzérmék és szoborfragmensek kerültek elő, amelyek alátámasztották a város kereskedelmi szerepét.¹²

A Biblia több helyen említi Egyiptom és a görög világ érintkezését (pl. Ez 27; Dán 11,2–4), valamint a kereskedelmi útvonalak és kikötők fontosságát a mediterrán térségben. A thonisz-hérakleioni felfedezés az ilyen jellegű kapcsolatok régészeti illusztrációját kínálja. A hellenisztikus templomok jelenléte és a ptolemaioszi pénzforgalom egyaránt arra utal, hogy a hellén–egyiptomi együttműködés nem csupán irodalmi toposz, ahogyan azt sokan gondolták, hanem a mindennapi vallási és gazdasági élet velejárója volt.

Különösen fontos a hajóroncsok előkerülése, hiszen ezek összefüggésbe hozhatók azzal a képpel, amelyet a prófétai irodalom Egyiptom tengeri hatalmáról fest (pl. Ez 30,3–9). Bár közvetlen bibliai említés Thonisz-Hérakleionról nincs, a város funkciója és szerepe jól illeszkedik abba a történeti és vallási kontextusba, amelyben Izrael mindegyre megtapasztalta a szomszédos nagyhatalom befolyását.

A 2019-es felfedezés tehát egyszerre gazdagítja az ókori Egyiptom történetének ismeretét, s ugyanakkor újabb érintkezési pontot kínál a bibliai szövegek és az ókori mindennapok pontosabb megértésére.

6. Egyiptomi aranyozott ezüst halotti maszk Saqqarában

Saqqara nekropoliszában 2018-ban került elő egy aranyozott halotti maszk, amely Hérodotosz halotti rítusokról szóló beszámolóját támasztja alá. Az aranyozott maszk felfedezését azért tárgyaljuk a 2019-es leletek között, mert bejelentése és megismerése 2019-ben történt. A beszámoló az *Archaeology Magazine* 2019. január–februári számának címlapjára került, mint ami a megelőző év „top 10-es felfedezése”. A Tübingeni Egyetem és az egyiptomi hatóságok közös sajtótájékoztatóján jelentették be, hogy az Unasz-piramisól délre feltártak egy balzsamozó műhelyt és egy hozzátartozó, többágú, mintegy 30 méter mély aknát. Ez a balzsamozó műhely a XXVI. szaiszi-perzsa dinasztia (kb. Kr. e. 664–404) idejére datálható. Az aknából nyíló temetkezési helyeiről egy aranyozott ezüst hltti maszk került elő.

¹² Geggel, Laura: Divers Find Remains of Ancient Temple in Sunken Egyptian City. In: *Live Science* (July 29, 2019). <https://www.livescience.com/66045-underwater-ancient-egypt-city-temple.html> (2021. aug. 17.). Robinson, David: The Depositional Contexts of the Ships from Thonis-Heracleion, Egypt. In: *The International Journal of Nautical Archaeology* 47 (2018/2), 325–336. DOI: 10.1111/1095-9270.12321 (2021. aug. 17.).

A maszk ezüstműből készült, amelyet bearanyoztak; a szemek berakásai kalcitból, obszidiánból és (valószínűleg) ónixból készültek.¹³ A címerek alapján a temetkezés Mut istennő, valamint a szaiszi Néith (Niut-šaes) istennő papjához köthető. A felfedezés azért is jelentős, mert 1939 óta ez az első megtalált nemesfém maszk, és Egyiptomban ez a harmadik immár felfedezett aranyozott ezüst példány.¹⁴

A mesterien megmunkált tárgy és a hozzákapcsolódó műhelykomplexum új, régészetiileg jól dokumentált képet nyújt a XXVI. dinasztia korának balzsamozási logisztikájáról, a balzsamozáshoz használt anyagokról és a rituálé térszervezéséről. Az egyiptomi felfogás szerint a nemesfémből készült maszk az elhunyt személy istenné válásának (divinizációjának) ikonikus eszköze. A már említett berakások és az ezüst magas finomsága az elhunyt személy kivételes státuszára utal. A balzsamozó műhely és a temetkezési aknák együttes feltárása, az edénykészletek, a csövek, a balzsamozó medencék és az aromás anyagok nyomai régészetiileg megerősítik, hogy szakosodott, többfunkciós infrastruktúra biztosította a folyamat minden fázisát.

A saqqarai
aranyozott ezüst halotti maszk.

Fotó: Tübingeni Egyetem,
Ramadan B. Hussein.

Forrás: livescience.com/63066-mummy-mask-sarcophagus-saqqara-egypt.html

Következtetések

A 2019-es év kiemelkedően gazdag felfedezései megerősítették a Biblia és az ókori történetírók beszámolóinak régészeti háttérét. A leletek hozzájárulnak a térség történeti kronológiájának pontosításához és a régió interkulturális kapcsolatrendszerének feltérképezéséhez.

¹³ Jarus, Owen: Mummy Wearing Gold-Gilded Face Mask Discovered at Ancient Egypt Burial Ground In: *Live Science* (July 14, 2018). www.livescience.com/63066-mummy-mask-sarcophagus-saqqara-egypt.html (2025. aug. 27.).

¹⁴ Urbanus, Jason: Mummy Workshop: Saqqara, Egypt. In: *Archaeology Magazine* (Top 10 Discoveries of 2018. Jan/Feb 2019). <https://archaeology.org/issues/january-february-2019/collection/egypt-saqqara-mummy-workshop/top-10-discoveries-of-2018/> (2025. aug. 7.).

Felhasznált irodalom

- Abadi, Omri – Szypula, Bartłomiej – Marciak, Michal: The Jerusalem Pilgrimage Road in the Second Temple Period: An Anthropological and Archaeological Perspective. In: *Archeological and Anthropological Sciences* 16 (2024/9), 1–24. DOI: 10.1007/s12520-024-02079-1 (2025. aug. 27.).
- Belov, Alexander: *Ship 17: A Baris from Thonis-Heracleion*. Ships and Boats of the Canopic Region in Egypt, 10. Oxford Centre for Maritime Archaeology, Oxford 2019.
- Boaretto, Elisabetta – Regev, Jonathan – Finkelstein, Israel – Shahack-Gross, Ruth – Weiner, Steve – Boaretto, Niva: Radiocarbon Dating of Destruction Layers: A New Tool for Understanding the Chronology of Ancient Near Eastern History. In: *Radiocarbon* 61 (2019/3), 859–878.
- Dever, William G.: *Did God Have a Wife? Archaeology and Folk Religion in Ancient Israel*. Eerdmans, Grand Rapids 2005.
- Finkelstein, Israel – Silberman, Neil Asher: *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*. Free Press, New York 2001, 234–236.
- Flavius Josephus: *A zsidó háború. Flavius Josephus Önéletrajza*. Görögből fordította Révai József. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest 1964.
- Ganor, Sa'ar – Kreimerman, Igor: An Eighth-Century B. C. E. Gate Shrine at Tel Lachish, Israel. In: *Bulletin of the American Society of Overseas Research* 381 (2019), 211–236.
- Geggel, Laura: Divers Find Remains of Ancient Temple in Sunken Egyptian City. In: *Live Science* (July 29, 2019). <https://www.livescience.com/66045-underwater-ancient-egypt-city-temple.html> (2021. aug. 17.).
- Jarus, Owen: Mummy Wearing Gold-Gilded Face Mask Discovered at Ancient Egypt Burial Ground In: *Live Science* (July 14, 2018). www.livescience.com/63066-mummy-mask-sarcophagus-saqqara-egypt.html (2025. aug. 27.).
- Mazar, Eilat: *Discovering the Solomonic Wall in Jerusalem*. Shoham Academic Research and Publication, Jerusalem 2011.
- Robinson, David: The Depositional Contexts of the Ships from Thonis-Heracleion, Egypt. In: *The International Journal of Nautical Archaeology* 47 (2018/2), 325–336. DOI: 10.1111/1095-9270.12321 (2021. aug. 17.).
- Ruth Schuster: Judahite Elite in Jerusalem Drank Wine Flavored With Vanilla 2,600 Years Ago: Analysis of Smashed Wine Jars in Jerusalem Houses Destroyed by the Babylonians in 586 B. C. E. finds unexpected flavor in jars that the rich reused. In: *Haaretz* (Mar 30, 2022). <https://www.haaretz.com/archaeology/2022-03-30/ty-article/judahite-elite-in-jerusalem-drank-wine-flavored-with-vanilla/00000180-5bab-d718-afd9-dfbfa6ab0000> (2025. aug. 27.).
- Shalev, Yiftah – Gellman, David –Bocher, Efrat – Freud, Liora Nomi Porat – Gadot, Yuval: The Fortifications along the Western Slope of the City of David: A New

- Perspective. In: Orit Peleg-Barkat, Zelinger, Yehiel – Uziel Joseph (Joe) – Gadot, Yuval (szerk.): *War and Peace: Fortifications, Conflicts and their Aftermath. New Studies on Jerusalem*. Collected Papers. Volume XIII. The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 2019, 51–72.
- Smietana, Bob: Excavation of Siloam Pool road leads to claims of attempt to “Judaize” Jerusalem. In: *Religion News Service* (July 3, 2019). <https://religionnews.com/2019/07/03/excavation-of-siloam-pool-road-leads-to-claims-of-attempt-to-judaize-jerusalem/> (2025. aug. 27.)
- Urbanus, Jason: Mummy Workshop: Saqqara, Egypt. In: *Archaeology Magazine* (Top 10 Discoveries of 2018. Jan/Feb 2019). <https://archaeology.org/issues/january-february-2019/collection/egypt-saqqara-mummy-workshop/top-10-discoveries-of-2018/> (2025. aug. 7.).
- Ussishkin, David: *The Conquest of Lachish by Sennacherib*. Tel Aviv University, Tel Aviv 1982.
- Wilt, Elsbeth Margreet van der: Large lead containers from Thonis-Heracleion, Egypt: metal storage vessels? In: *Anatolica* XL (2014), 219–231.
- Urbanus, Jason: Mummy Workshop: Saqqara, Egypt. In: *Archaeology Magazine* (Top 10 Discoveries of 2018. Jan/Feb 2019). <https://archaeology.org/issues/january-february-2019/collection/egypt-saqqara-mummy-workshop/top-10-discoveries-of-2018/> (2025. aug. 7.).

* * *

Major Biblical Archaeological Discoveries in 2019

In 2019, an exceptionally rich array of biblical archaeological finds came to light. The discovery of Herodotus’ seafaring ship (*baris*) confirmed the credibility of the ancient historian. In Jerusalem, material evidence of the Babylonian siege of 586 BC was unearthed, including seal-impressed vessels and traces of exotic vanilla. At the city gate of Lachish, tangible traces of King Hezekiah’s religious reforms were discovered. The excavation of the Jerusalem pilgrimage road (from Siloam to the Temple Mount) corroborated the account of Josephus Flavius. The submerged city sections of Thonis-Heracleion revealed the centre of Egyptian–Hellenistic trade. In Saqqara, a gilded silver funerary mask was found, shedding new light on Egyptian burial rites. These discoveries at Jerusalem, Lachish, Thonis-Heracleion, and Saqqara contribute to a more precise understanding of prophetic references, while the comparison of historical records with archaeological finds results in a clearer and more accurate grasp of dated events.

Keywords: biblical archaeology, archaeology, Jerusalem, Lachish, Thonis-Heracleion, Saqqara, Herodotus, Babylonian conquest, religious reform, pilgrimage road.